

Mitä, miten ja kenelle - yhteiskunnallisen jakamisen ikuinen ongelmallisuus.

Kaisa Herne: Mitä on oikeudenmukaisuus? 2012.

Helsinki: Gaudeamus. 258 s.

ISBN 978-952-495-248-4. ISBN 978-951-768-416-3

MITÄ ON OIKEUDENMUKAISUUS? -teos tarkastelee modernia oikeudenmukaisuuskeskustelua ja sen yhteiskuntafilosofisia perusteita.

Teoksen näkökulma on puoleuttomassa oikeudenmukaisuudessa, ja keskustelua käydään haittojen ja etujen yhteiskunnallisesta jakamisesta. Lähtökohtana on yhteiskuntafilosofi John Rawlsin 1970-luvulla esittämä

oikeudenmukaisuusteoria ja hänen teoriasa myöhempien kehittäjien tai seuraajien ajattelun avaaminen.

Kaikki kirjan ajattelijat edustavat angloamerikkalaiseen perinteeseen nojaavaa analyyttistä yhteiskuntafilosofia, joiden teorit ovat liberalistisia teorioita. Rawls on teoksen lähtökohtana, koska modernissa oikeudenmu-

kaisuuskeskustelussa on välttämätöntä ymmärtää hänen merkityksensä erilaisten oikeudenmukaisuusnäkemysten taustalla. Teoksen yksi anti on siinä, että tarkasteluun otetaan Rawlsin seuraajien vaihtoehtoiset näemykset ja kritiikki, jotka ovat olleet suomalaisessa keskustelussa niukasti esillä.

NÄKÖKULMAT AIKANSÄ

KUVAAJINA

Oikeudenmukaisuus on normatiivinen käsite: se ottaa kantaa siihen, miten asioiden pitäisi olla. Puolueettoman oikeudenmukaisuuden teorit sisältävät siten kannanottoja arvoista, eli mitä oikeudenmukaisuudella tavoitellaan ja normeista, eli millaisin periaattein oikeudenmukaisuutta tavoitellaan.

Teos tarjoaa yhteiskuntafilosofisia vastauksia asettamaansa kysymykseen tarkastellen oikeudenmukaisuuskysymyksiä viidestä näkökulmasta: hyvinvoinnin, reiluuden, resurssien, toimintakykyjen ja yhteisen edun. Kunkin lähtökohdan keskeiset näkökulmat ja kritiikki avataan lukijalle hyvin. Filosofisen otteen luonteesta johtuen esitellyt näkökulmat tulevat käsitellyiksi perusteellisesti, mutta jäävät yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden näkökulmasta hivenen kontekstittomiksi. Lukija tarkastelee teorioita vääjäämättä myös historiallis-yhteiskuntatieteellisistä ja tieteenfilosofisista näkökulmista, koska teorit edustavat aikaansa muun muassa käsityksissään tiedosta, vallasta ja toimijuudesta.

Hyvinvointia oikeudenmukaisuuden päämääränä tarkastelevista teleologisista teorioista lähdetään liikkeelle utilitarismista, joka toimii kriittisenä lähtökohdiana Rawlsille ja muille tarkastelluille sopimusteoreettisille näkökulmalle. Utilitarismissa hyvinvointi rinnastetaan hyötyyn, ja tavoitteena on maksimoida todennäköinen, keski-

määräinen tai kokonaishyöty. Utilitarismin ongelmat liittyvät hyödyn määrittelyyn ja arviointitapoihin, joihin liittyy helposti yksilöiden oikeuksien loukkauksia ja hyvinvoinnin epätasaisen jaon hyväksyminen.

Utilitarismin jälkeen esitellään egalitarismin, prioritarismin ja suffisientarismin näkökulmia. Egalitarismi tavoittelee hyvinvoinnin maksimoinnin sijaan erojen tasaamista. Esimerkiksi tuloeroihin ja verotukseen liittyvässä keskustelussa käsitellään tyypillisesti tasa-arvon tavoittelamista alaspäin tai ylöspäin tasaamisena. Alaspäin tasaamisesta on kyse, kun pohditaan pääomatulojen verotuksen kiristämistä ja ylöspäin tasaamisesta, kun suunnitellaan helpotuksia tai tulonsiirtoja alimpiin tuloluokkiin. Prioritarismissa ihmisten hyvinvoinnin kasvattaminen on sitä tärkeämpää, mitä alhaisempi heidän hyvinvointinsa on, mitä enemmän heitä on ja mitä enemmän heidän hyvinvointiaan voidaan kasvattaa. Suffisientarismi näkyy esimerkiksi keskustelussa minimitulosta tai kansalaispalkasta, jolloin tavoitteena on taata kaikille tietty hyvinvoinnin perustaso.

OIKEUDENMUKAISUUDEN IHANNE

Oikeudenmukaisuus reiluutena tarkoittaa Rawlsilla tasaista tulonjakoa, josta voidaan poiketa vain silloin, kun se hyödyttää kaikkein heikoimmassa asemassa olevia yhteiskunnan jäseniä. Rawls tarkastelee, miten yhteiskunnan järjestämisestä voidaan sopia keske-

nään ristiriitaisiakin maailmankatsomuksia kunnioittaen.

Ihanteellisesti oikeudenmukaisessa yhteiskunnassa perusinstituutiot olisi järjestetty oikeudenmukaisesti. Rawlsin lähtökohdista löytyvät Kantin velvollisuusetiikka, ihminen päämääränä sinänsä ja universalismi. Huomio on ryhmien suhteellisessa köyhyydessä, ja kun tavoite on tasainen tulonjako, teoria vastustaa muun muassa suhteellisten tuloerojen kasvua.

Rawlsin teoriassa moraalisesti mielivaltaisilla ominaisuuksilla (ominaisuudet, joihin yksilöt eivät itse voi vaikuttaa) on keskeinen rooli. Hänen mukaansa kenelläkään ei ole omasta ansiostaan tai syystä tiettyjä synnynäisiä (biologisia, yhteiskunnallisia tai sattumaan liittyviä) ominaisuuksia. Teorian mukaan yhteiskunnalla olisi oikeus käyttää parhaaksi katsomallaan tavalla yksilöiden ominaisuuksien tuottama hyöty.

SATTUMA YHTEISKUNNAN TUEN OIKEUTUKSENA

Oikeudenmukaisuuden näkeminen sattumia ja vapaaehtoisia valintoja korostavana resurssien jakona perustuu sattuma-egalitaristiseen ajatteluun. Oikeudenmukaisuuden kannalta oleellista on, perustuuko tietty lopputulos yksilön vapaaehtoiseen valintaan vai määräytyykö se sattuman aiheuttamien olosuhteiden perusteella.

Ainoastaan yksilöiden vapaista valinnoista johtuvat erot hyödykkeissä tai hyvinvoinnin

jakamisessa nähdään oikeudenmukaisina. Yksilön on myös kannettava vastuu vapaaehtoisien valintojen seurauksista, eikä yhteiskunta ole velvollinen tasaamaan valinnoista johtuvaa epätasa-arvoisuutta.

Sen sijaan sattuman aiheuttamaa huono-osaisuutta yhteiskunnan on kompensoitava esimerkiksi verotuksen, tulonsiirtojen tai julkisten palvelujen avulla. Sattuma-egalitarismi ratkoo kysymyksiä siitä mitä voidaan pitää yksilön vapaaehtoisina valintoina ja millaiset tarpeet oikeuttavat saamaan kompensatiota: sokealle opaskoira, kielivähemmistöjen oikeudet saada palveluja omalla äidinkielellään, elintapa-sairauksien hoito ja niin edelleen.

GLOBAALIT OIKEUDENMUKAISUUSKYSYMYKSET

Toimintakykyjen oikeudenmukaisen jaon näkökulma nousee sosiaalisen oikeudenmukaisuuden sopimusteoreettisen perinteen rinnalle. Lähestymistapa jatkaa yksilön valinnan vapauksien kunnioittamista, ja filosofiseksi taustavaikuttajiksi löytyvät muun muassa Adam Smith, Jeremy Bentham, Karl Marx ja John Stuart Mill.

Intialaissyntyisen hyvinvointitaloustieteen alalta Nobel-palkitun Amartya Senin mukaan oikeudenmukaisuustarkastelujen tulisi laajentua yksittäisen yhteiskunnan instituutioiden oikeudenmukaisen toiminnan ja sisäisten perushyödykkeiden jaon sopimusteoreettisesta tarkastelusta globaalien todellisten

oikeudenmukaisuuskysymysten tarkasteluun.

Ideaalien sijaan tulisi tarkastella todellisuudessa vallitsevia epäoikeudenmukaisuuksia ja pyrkiä niiden poistamiseen muun muassa huomioimalla yksilöiden ja ryhmien väliset erot kyvyssä muuntaa perushyödykkeitä hyvän elämän edellytyksiksi. Martha Nussbaum on jatkanut ja täydentänyt Sen ajattelua kirjoituksissaan.

Oikeudenmukaisuus yhteisenä etuna johdattaa tarkastelemaan muun muassa kollektiivihyödykkeiden tuottamista. Yhteisen hyvän tuottamiseen tarvitaan riittävä määrä yksilöitä ja näin ongelmana ovat esimerkiksi vapaamatkustajat. Yhteisen edun tarkastelussa korostuvat enemmän haittojen kuin hyvinvoinnin merkitykset.

Lisäksi näkökulma siirtyy distributiivisesta proseduraaliseen: keskeistä on kysyä, minkälainen menettelytapa on perusteltavissa, kun otetaan huomioon eri ryhmille tulevat haitat. Voidaanko kansalaiset pakottaa hankkimaan kattava rokotesuoja tai minkälaisia vaihtoehtoja kilpailukykykapitalismille voidaan luoda vaikka verotuksen keinoin?

POLIITTINEN AJATTELU

Yhteiskunnallisten instituutioiden, kuten terveydenhuollon, koulutuksen ja oikeuslaitoksen, toiminnan oikeudenmukaisuus on jatkuvan keskustelun kohteena.

Koska tavoitteista ja toteuttamisperiaatteista ei vallitse yksimielisyyttä, keskustelu suurista

yhteiskunnallisista kysymyksistä ajautuu nopeasti puoluepoliittiseksi väittelyksi, joka yksinkertaistaa vääjäämättä keskustelua. On muistettava, että sen enempää kuin erilaisista oikeudenmukaisuusnäkemyksistä ei voida johtaa suoraan poliittista ajattelutapaa, asia ei toimi toisinkaan päin.

Esimerkiksi libertarismia ei ole helppo sijoittaa poliittiselle kartalle. Konservatiivit suosivat suitsematonta talouspolitiikkaa, mutta voivat toivoa säätelyä kulttuurikysymyksissä. Monilla hyvinvointivaltion kannattajilla on libertaristinen näkökulma vähemmistöjen oikeuksiin, sananvapauteen ja uskonnon asemaan kun taas suitsimatonta talouspolitiikkaa vastustetaan.

Mitä on oikeudenmukaisuus? on antoisa yhteiskunta- ja käytäytymistieteilijöille useammallakin tavalla. Teos antaa ensinnäkin konkreettisia välineitä analysoida, mitä erilaiset oikeudenmukaisuusteorioiden tarkoittavat yhteiskunnallisia palveluja tuottavien instituutioiden toiminnan arvioinnin näkökulmasta.

Tyypillistä sosiaalisen oikeudenmukaisuuden tarkastelussa on, että keskustelusta ja päätöksenteosta löytyy erilaisten yhteiskuntapoliittisten näkökulmien ja tasa-arvonäkemysten kerrostumia, jotka vaihtelevat ja kamppailevat tilasta. Esimerkiksi koulutuspolitiikassa historiallisesti sinänsä selkeinä nähtävät siirtymät konservatiivisesta tasa-arvokäsityksestä liberaaliin ja radikaaliin tasa-arvokäsityk-

seen toistuvat ja kamppailevat rinnalleen saamiensa yksilöllisiä mahdollisuuksia ja oikeuksia korostavien uusliberalististen äänenpainojen kanssa. Teos antaa laajempia yhteiskuntafilosofisia perusteluita nähdä, ymmärtää ja tulkita näitä erilaisia äänenpainoja.

OIKEUDENMUKAISUUSKYSYMYKSET AIKASIDONNAISIA

Teos auttaa myös analysoimaan, millaisia näkemyksiä oikeudenmukaisuudesta erilaiset kannanotot, suunnitelmat tai käytännöt indikoivat. Se auttaa paikantamaan taustaoletuksia laajempaan yhteiskuntafilosofiseen kontekstiin, jolloin yksittäisten kannanottojen tai käytäntöjen taustaolelutukset piirtyvät selvemiksi.

Useinhan on kyse pirstalemaisista kokonaisuuksista. Esimerkiksi terveydenhuollon yleistavoitteena on tarpeenmukainen palveluiden käyttö. Hoidon kohdentumisen tulisi siis selittyä hoidon tarpeella toissijaisten tekijöiden sijaan (ikä, tulo- ja koulutustaso, sosioekonominen asema). Hoidon tarpeen yksilökohtainen arviointi perustuu terveysongelman vakavuuden, käytettävissä olevien ratkaisutapojen tehokkuuden ja potilaan saaman mah-

dollisen hyödyn muodostamaan kokonaisuuteen. Riippuen, siitä arvioidaanko palvelujen tasaista jakautumista, jakautumisen suhdetta sosioekonomisiin tekijöihin, palvelun käyttöä suhteessa sairastavuuteen riskiväestössä tai lähettävän tahon vaikutusta jonotusaikoihin, ohjaututaan erilaisiin oikeudenmukaisuusnäkökulmiin.

Sosiaalisen oikeudenmukaisuuden teorioiden tarkasteluun liittyy väistämättä historiallinen ja tieteenfilosofinen ulottuvuus. Teos auttaa myös ymmärtämään, miten erilaiset sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kysymykset ja lähestymistavat ovat aikaansa sidottuja, ovat muovautuneet ja muovautuvat dialogien seurauksena ja ovat lopulta aina historiansa tuotteita.

Oikeudenmukaisuusnäkemysten tuntemisesta ei liene myöskään haittaa kun haluaa ymmärtää, minkälaisiin asioihin kannattaa vedota, jos haluaa osoittaa jonkin rakenteen tai käytännön epäoikeudenmukaisuuden.

Merja Ikonen-Varila
dosentti, yliopistonlehtori
Käyttäytymistieteiden laitos
Helsingin yliopisto